

ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА САНУ LXIII (3)

BULLETIN OF THE INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY SASA LXIII (3)

UDC 39(05)

ISSN 0350-0861

INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY SASA

BULLETIN
OF THE INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY
LXIII
No. 3

Editor in chief:
Dragana Radojičić

Editors:
Miroslava Lukić Krstanović
Petko Hristov

International editorial board:
Radost Ivanova, Elephterios Alexakis, Jana Pospíšilová, Karl Kaser, Gabriela Kiliánová
Milica Bakić-Hayden, Ingrid Slavec-Gradišnik, Marina Martynova, Fernando Diego Del
Vecchio, Kjell Magnusson, Tatiana Podolinská, Peter Finke, Ana Dragojlović

Editorial board:
Gojko Subotić, Sofija Miloradović, Jelena Čvorović, Srđan Radović,
Aleksandra Pavićević, Lada Stevanović, Ildiko Erdei, Jelena Jovanović, Mladena
Prelić, Biljana Sikimić, Jadranka Đorđević Crnobrnja, Sanja Zlatanović

The reviewers:
Vojislav Stanovčić, Mirjana Morokvašić, Gordana Blagojević, Dragana Antonijević,
Danica Šantić, Duško Petrović, Uršula Lipovec Čebren, Mirjana Bobić

Secretary:
Marija Đokić

Accepted for publication by the reference of academician Vojislav Stanovčić,
at meeting of the Department of Social Sciences SASA November 17th 2015

BELGRADE 2015

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ

ГЛАСНИК

ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА

LXIII

свеска 3

Главни и одговорни уредник:
Драгана Радојичић

Уредници:
Мирослава Лукић Крстановић
Петко Христов

Међународни уређивачки одбор:
Радост Иванова, Елефтериос Алексакис, Јана Поспишилова, Карл Касер, Габриела Килианова, Милица Бакић-Хејден, Ингрид Славец-Градишник, Марина Мартино-ва, Фернандо Диего Дел Векио, Шел Магнусон, Татиана Подолинска, Петер Фин-ке, Ана Драгојловић

Уређивачки одбор:
Гојко Суботић, Софија Милорадовић, Јелена Чворовић, Срђан Радовић, Алек-сандра Павићевић, Лада Стевановић, Илдико Ердеи, Јелена Јовановић, Младе-на Прелић, Биљана Сикимић, Јадранка Ђорђевић Црнобрња, Сања Златановић

Рецензентски тим:
Војислав Становчић, Мирјана Мороквашић, Гордана Благојевић, Драгана Антони-јевић, Даница Шантић, Душко Петровић, Уршула Липовец Чеброн, Мирјана Бобић

Секретар уредништва:
Марија Ђокић

Примљено на седници Одељења друштвених наука САНУ одржаној 17. новембра 2015.
године, на основу реферата академика Војислава Становчића

БЕОГРАД 2015.

Издавач:
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ
Кнез Михаилова 36/IV, Београд, тел. 011–2636–804
eisanu@ei.sanu.ac.rs
www.etno-institut.co.rs

Рецензент:
академик Војислав Становчић

Лектор:
Ивана Башић

Превод:
Јелена Чворовић
аутори текстова

Дизајн корица:
Горан Витановић

Техничка припрема и штампа:
Академска издања, Београд

Тираж:
500 примерака

Штампање публикације финансирано је из средстава
Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

Часопис Гласник Етнографског института САНУ индексиран је у: DOAJ (Directory of Open Access Journals); SCIndeks (Српски цитатни индекс); Ulrich's Periodicals Directory; ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities), NSD (Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste AS – Norwegian Social Science Data Services)

The Bulletin of Institute of Ethnography SASA is indexed in: DOAJ (Directory of Open Access Journals); SCIndeks (Srpski citatni indeks); Ulrich's Periodicals Directory; ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities), NSD (Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste AS – Norwegian Social Science Data Services)

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

39(05)

Гласник Етнографског института = Bulletin of the Institute of Ethnography / главни и одговорни уредник Драгана Радојичић. – Књ. 1, бр 1/2 (1952) – Београд : Етнографски институт САНУ (Кнез Михаилова 36/IV), 1952 – (Београд : Академска издања). – 24 cm

Полугодишње

ISSN 0350-0861 = Гласник Етнографског института
COBISS. SR-ID 15882242

Садржај Summary

Истраживање миграција Research of Migrations

Мирослава Лукић Крстановић, <i>Интердисциплинарни дијалог о проучавању миграција. Овде и сада – свет</i>	507
Miroslava Lukić Krstanović, <i>Interdisciplinary Dialogue on Migration Studies. Here and Now –Worldwide</i>	511
Anna Krasteva, <i>Mobile Balkans: Temporality, Types, Trends</i>	515
Ана Крастева, <i>Мобилност на Балкану: привременост, врсте, трендови</i>	536
Сања Златановић, <i>Методолошки и епистемолошки изазови истраживања коетничких миграција на послератном терену</i>	537
Sanja Zlatanović, <i>Methodological and Epistemological Challenges of Researching Co-Ethnic Migrations in a Post-War Area</i>	550
Petko Hristov, <i>The Balkan “Gurbet / Pečalbarstvo” – Past and Present</i>	551
Петко Христов, <i>Балкански “гурбети / печалбарство” у прошлости и садашњости</i>	563
Јадранка Ђорђевић Црнобрња, <i>„И до Исланда су стигли“ – економска и политичка миграција Горанаца из Горе</i>	565
Jadranka Đorđević Crnobrnja, <i>“And they Reached Iceland” – Economic and Political Migration of Gorani from Gora</i>	579
Мирјана Павловић, <i>Миграција становништва са територије Србије у Турску у историјској перспективи. Проблеми концепције истраживања</i>	581
Mirjana Pavlović, <i>The Migration of Population from the Territory of Serbia to Turkey in a Historical Perspective</i>	593
Милина Ивановић Баришић, <i>Миграције село – град у другој половини 20. века у Србији</i>	595
Milina Ivanović Barišić, <i>Rural – Urban Migration in the Second Half of the 20th Century in Serbia</i>	608
Гордана Благојевић, <i>Повратак у Србију: животне приче ремиграната из САД од почетка 21. века до данас</i>	609
Gordana Blagojević, <i>Back to Serbia: Life Stories of the Remigrants from the United States since the Beginning of the 21st Century to the Present</i>	622
	503

Marta Stojić Mitrović, Ela Meh, <i>The Reproduction of Borders and the Contagiousness of Illegalisation: A Case of a Belgrade Youth Hostel</i>	623
Марта Стојић Митровић, Ела Мех, <i>Репродуковање граница и заразност илегализације: пример београдског хостела</i>	639

Научна критика и полемика **Discussion and Polemics**

Марта Стојић Митровић, <i>Првих десет година развоја сустава азила у Хрватској (с освртом на суставе азила у регији)</i>	641
Уршула Липовец Чеброн, <i>Антрополошко истраживање у Крњачи, Боговађи и Бањи Ковиљачи</i>	643
Сања Златановић, <i>Социјална култура у огледалу материјалне. Нове књиге Института за етнологију Словачке академије наука (I)</i>	645
Соња Жакула, <i>Међународна летња школа и конференција "Keep it simple, make it fast!" Crossing borders of underground music scenes</i>	651

Тема броја:

Истраживање миграција

Topic of the Issue:

Research of Migrations

Сања Златановић

Етнографски институт САНУ, Београд

sanja.zlatanovic@ei.sanu.ac.rs

Методолошки и епистемолошки изазови истраживања коетничких миграција на послератном терену*

У овом раду разматрам методолошке, епистемолошке и етичке изазове са којима сам се суочавала током мултилокалног теренског истраживања српске заједнице југоисточног Косова (Ѓџилане, Витина и села у њиховој околини, као и међу расељенима са овог подручја у неколико градова у Србији). У фокусу истраживања послератног дискурса нашла су се два вида миграција: 1. колонизација становништва из брдско-планинских крајева јужне Србије, која је на Косову спровођена у оквиру аграрне реформе у периоду после Првог светског рата, 2. исељавање српског становништва са Косова у Србију после оружаних сукоба 1999. године и успостављања управе Уједињених нација. У оба поменута случаја се углавном ради о коетничким миграцијама: досељеници су исте етничке припадности као и становништво у местима пресељења. Интраетнички односи и границе у светлу поменутих миграција показали су се као посебно занимљиво истраживачко поље, које је у исто време отварало низ методолошких, епистемолошких и етичких питања и дилема.

Кључне речи:

миграција,
теренско
истраживање,
методологија,
интраетнички
односи, Косово

Теренско истраживање и миграцијска ситуација

Теренско истраживање обављала сам међу припадницима српске заједнице на југоистоку Косова, у области познатој као Косовско Поморавље (у Ѓџилану, регионалном центру, и у околним селима – Шилову, Горњем Кусцу, Горњем Ливочу, Партешу, Пасјану; у варошици Витини и околним селима – Врбовцу, Грнчару, Биначу, Могили и Клокоту), као и међу расељенима са

* Текст је резултат рада на пројекту *Мултиетничкост, мултикултуралност, миграције – савремени процеси* (бр. 177027) Етнографског института САНУ, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

овог подручја у Србији (у Смедереву, Врању и Врањској Бањи). Током истраживања посетила сам Летницу и Драганац, два села која за српску заједницу југоисточног Косова имају велики верски значај. Теренско истраживање сам обављала у периоду од 2003. до 2006. године, али сам динамику дешавања у заједници наставила да пратим и више година после тога.

Теренски рад се одвијао на више локалитета: два на простору југоисточног Косова (Гњилане са околином и енклава Витина), затим је обухватио расељена лица са поменутих подручја у Србији (Смедерево – један од градова са највећом концентрацијом људи пореклом из Косовског Поморавља, Врање, Врањска Бања, врањско село Нерадовац), али и становнике Врања, града у коме сам дужи низ година пре тога континуирано обављала истраживања. У Врању је од 1999. године, због близине Косова, тема етнонационалног постала свеprisутна: у свакодневној конверзацији, на графитима, у плановима за будућност... Са друге стране, становници југоисточног Косова упућени су на Врање као на најближи већи град у Србији (административни послови, лечење, куповина...); свакодневно између Врања и већег броја села Косовског Поморавља саобраћа комби-превоз. С обзиром на то да се ради о миграцијској ситуацији, мултилокално теренско истраживање (Marcus 1995) показало се као неопходно. Истраживана заједница је подељена на део који је остао на Косову и на део који се преселио у Србију, а њени припадници су претежно „и тамо и овде“. Да би се разумели сложени процеси и односи у заједници, истраживање је било конципирано тако да се сагледају њени различити делови, али и ставови становника Врања (и Србије) са којима њени припадници улазе у различите облике интеракција. Терен је одређен као мрежа локалитета (Hannerz 2003: 21, 25; Hannerz 2003a).¹

Истраживање је имало циљ да у ситуацији дубоко измењеног контекста од 1999. године и успостављања управе Уједињених нација на Косову сагледа однос између етничитета и других облика колективних идентификација (верске, локалне, регионалне, родне...). Ратови изазивају велике друштвене потресе и промене; саставни део њих су миграције становништва. Искуство рата и принудне миграције дела заједнице мења начине самоидентификације, као и идентификације *других*, редефинишући интеретничке и интраетничке односе и границе. Како показују резултати многих истраживања, оружаним сукобима претходе процеси хомогенизација унутар заједница, учвршћивање граница и утапање различитих облика идентификација у етничку. Она постаје релевантнија од свих других категорија припадности. У послератном контексту, радикално промењеном етничком и социјалном пејзажу, у оквиру српске заједнице се отварају процеси артикулације и реартикулације идентитета, и проблематизују се његови различити видови. Истраживање је имало циљ да допринесе разумевању ових процеса.²

¹ О етнографским истраживањима савремених миграција и, у том контексту, промишљања терена в. Hirvi, Snellman 2012.

² Део резултата истраживања је публикован: Zlatanović 2008, Zlatanović 2008a, Zlatanović 2011, Zlatanović 2011a, Zlatanović 2013, Zlatanović 2014 и др.

Интраетнички други

Процеси етничке хомогенизације на Косову, као и на читавом простору бивше СФРЈ, добили су на интензитету од краја осамдесетих година прошлог века. Косово је парадигматичан пример како су се етнички идентитети од стране политичких и других интересних група конструисали и као ресурси мобилисали, усмеравали и употребљавали. Косовски Срби су, исто као и косовски Албанци, у различитим облицима политичких, историографских и медијских дискурса у Србији приказани као монолитни ентитети – у етничком, верском и језичком смислу – међу којима је сукоб есенцијалан (уп. Mladenović 2004, 245). Резултати многих теренских истраживања, међутим, упућују на то да су на Косову у више последњих векова коегзистирале бројне етничке и/или верске и/или језичке групе, међу којима су границе биле порозне (Urošević 1935; Duijzings 2000; Mladenović 2004, Zlatanović 2011 и др.). Моји саговорници, припадници српске заједнице југоисточног Косова, у складу са новонасталом ситуацијом после 1999. године, опажали су мноштво интеретничких и интраетничких *других*, као и оних који су у исто време могли бити и једно и друго, „негде између“ ова два пола. Унутар истраживане српске заједнице издвајају се групе које формирају опозиције: староседеоци/колониисти, косовски Срби / Срби из Србије, и Срби / *Српски Цигани*³. Иако се „споља“ српска заједница одређује као хомогена, њени припадници унутар свог крила опажају субгрупне дистинкције које узрокују тензије. У послератном контексту евидентне етничке хомогенизације, учвршћивања и затварања граница, интраетничке категоризације и тензије које их прате остају актуелне, а у случају релације косовских Срба и Срба у Србији, добијају и нове димензије.

Два вида коетничких миграција и послератни дискурс

Коетничка миграција подразумева да су досељеници исте етничке припадности као становништво у местима пресељења (Ћаро Žmegač 2005; Ћаро Žmegač 2010). С обзиром на ту своју карактеристику, она припада категорији етнички повлашћених миграција (Münz & Ohliger, 1997; наведено према: Ћаро Žmegač 2005, 200). Иако би се у овом случају очекивао једноставнији процес интеграције, резултати многих истраживања показују да иста етничка припадност миграната и старог становништва не мора играти значајну и повезујућу улогу (Ћаро Žmegač 2002, 12; Ћаро Žmegač 2005; Ћаро Žmegač 2010; Duijzings 2000, 52–64; Leutloff-Grandits 2010 и др.).

Послератни дискурс истраживане српске заједнице југоисточног Косова био је фокусиран на два вида миграција: ону актуелну, до које долази 1999. године и касније (са Косова у Србију), и – у новонасталим околностима сасвим неочекивано – старију, која је подразумевала колонизацију српског

³ Термин користим условно, будући да се ради о егзониму. Они себе одређују искључиво као Србе. Опширније: Zlatanović 2014, 144–145.

становништва са подручја југоисточне Србије на Косово. Проблеми миграција били су непрестано, готово наметљиво присутни у разговорима током истраживања.

Већ првог дана истраживања⁴ у центру колективног смештаја „Ради-нац“ код Смедерева, у разговору са старијом женом из села Церница код Гњи-лана, наметнуо се проблем односа *староседелаца* и *колониста*, тј. односа (најмање) двеју група унутар српске заједнице. Саговорница је своју породицу означила као староседелачку, повлачећи према досељеницима оштру *ми/они* границу. Током даљег истраживања, однос староседелаца и колониста је била тема која се провлачила, а често и преовлађавала, у многим разговорима. Саговорници, избегли 1999. године, у Србији званично именовани као „интерно расељена лица“, у ситуацији продуженог безстатусног стања – *ни тамо, ни овде* – бавили су се границом староседеоци/колонисти, додатно је подцртавајући суморном избегличком реалношћу.

Колонизација становништва из брдско-планинских крајева Лике, Хер-цеговине, Далмације, Црне Горе и југоисточне Србије на Косово одвијала се у оквиру аграрне реформе, спровођене у периоду после Првог светског рата. Колонизација је представљала државни пројекат насељавања српског станов-ништва у политички осетљивој пограничној области.⁵ На подручје југоисточ-ног Косова углавном је насељавано становништво из југоисточне Србије, из шире околине Враћа. Они су себе, по доласку у нову средину, називали *Вра-њанцима*, док их је затечено српско становништво пејоративно називало *Шоповима*, *Шопцима*, *Шопима*. У послератном контексту, они који себе одређују као староседеоце, замерају досељеницима да су први почели да про-дају имовину Албанцима и да напуштају Косово (земљу су добили на поклон и лако су могли да је отуђе, за разлику од њих), а што је повукло иселавање Срба и губитак територије. У процесима међусобне категоризације, старосе-деоци и досељеници су једни другима, у извесном смислу, доводили у питање српску етничку припадност. Староседеоци су оспоравали српски идентитет досељеника, говорећи да они заправо и нису Срби, већ Шопови. Одређивали су их као туђинце, Чергаре, оне који не могу да се укорене на једном месту, већ се непрестано селе. Са друге стране, досељеници су културну праксу ста-роседелаца опажали као сличну албанској. Староседеоци и досељеници, иако

⁴ Теренска истраживања српске заједнице југоисточног Косова започела сам у фебруару 2003. године у оквиру етнолингвистичког пројекта *Истраживања словенских говора на Косову и Метохији*, који је при Институту за српски језик САНУ подржао УНЕСКО. Пројекат је подразумевао снимање аудио материјала на терену Косова и међу интерно расељеним лицима на територији Србије, која су присилном миграцијом напустила Косово 1999. године. Основни циљ пројекта био је снимање језичке ситуације у условима мултиетничитета и мултиконфесионалности, као и у условима ратних и послератних миграција. У Институту за српски језик САНУ је формиран архив у коме је похрањено више од 600 сати аудио-материјала насталог као резултат теренских истраживања на Косову и у избегличким центрима у Србији током 2003. године. Истраживање сам касније наставила у оквиру текућих пројеката Етнографског института САНУ.

⁵ О колонизацији југоисточног Косова в. Урошевић 1935.

истоветни по етничкој припадности, религији, језику и дијалекту, само с различитим локалним говорима, живели су као две ендегамне групе. Мешовити бракови су почели да се склапају од 60-их година прошлог века, од 80-их година учесталије, али су дистинктивни идентитети и данас задржани. Дистинктивни идентитети двеју група заснивају се на интерпретацијама локалних и регионалних разлика, којима се у појединим њиховим аспектима придаје значај етничитета. Етнички идентитет, како објашњава Прелић (2008, 43), наслањајући се на резултате претходних истраживача (Cornel, Hartman 1998, 89; наведено према: Prelić 2008, 41, 43) представља друштвену конструкцију, али формирану на такав начин да задобија примордијалне атрибуте; обични људи га доживљавају у есенцијалном и примордијалном смислу. Староседеоци и досељеници не опажају и не прихватају једни друге као носиоце истоветног етничког идентитета – недостаје примордијална приврженост (осећање заједништва и солидарности које произилази из веровања у крвно сродство, заједничко порекло и сл.).⁶

Миграцију колониста је организовала и спроводила држава (једном делом и као националну стратегију насељавања Косова српским становништвом), али није радила на њиховој интеграцији у нову средину. За саме колонисте су, пак, у основи миграције били економски разлози. Ова миграција се само једним делом може посматрати као коетничка, будући да су колонисти у новој средини, осим српског, затекли и албанско становништво. У сложеној косовској реалности, унутрашње и спољашње дефиниције припадности двеју група – староседелаца и колониста – могу се продубљеније разумети само уколико се у разматрање укључи и трећи значајан актер у интеракцији – Албанци. У истраживачком смислу је посебно занимљиво да коетнички аспект ове миграције остаје веома значајан и у контексту актуелне, послератне миграције.

Миграција косовских Срба је 1999. године била принудна. Она недвосмислено припада категорији коетничких миграција, будући да се косовски Срби иселавају на територију (уже) Србије.⁷ У првом миграционом таласу се српско становништво са подручја југоисточног Косова настањивало у Врању. Ипак, радије бирају приградска насеља или околна села градова као што су Смедерево, Ниш и Јагодина, дубље у унутрашњости Србије. Они који су се преселили у Србију свој живот описују као тежак, и то не само због немогућности налажења запослења, већ и због тога што житељи Србије не показују саосећање за несрећу која их је задесила. Разлике у начину живота и систему вредности (изражени традиционализам српске породице са Косова, висок наталитет, дијалекат) доприносе томе да их становници Србије негативно атрибуирају као сличне Албанцима и називају *Шинтарима* (пејо-

⁶ О међугрупним перцепцијама староседелаца и колониста у послератном контексту опширније: Zlatanović 2008, Zlatanović 2008a.

⁷ Иселавање српског становништва са Косова је започело деценијама раније, али од 1999. године задобија масовни карактер. В. опсежну социолошку и демографску студију миграција Срба и Црногораца са Косова и Метохије у Србију: Petrović, Blagojević 1989.

ративан назив за Албанце). Чак им се и у непосредној комуникацији обраћају: „Ви, Шиптари“, „Ево их, ови Шиптари!“, поједини од њих добијају надимак „Шиптар“. Њихов дијалекат становници Србије доживљавају као неразумљив и сличан албанском начину говора. Због дијалекта их негативно стереотипизирају и дискриминишу чак и становници Враћа и уопште југа Србије, који су и сами због свог говора предмет стигматизације од стране носилаца стандардног српског језика и говорника других дијалекатских зона. Моји саговорници из Враћа су, по изгледу и начину говора, људе са Косова опажали као сличне Албанцима. Износили су мишљење да су Срби на Косову, живећи поред Албанаца, усвајали њихове особине и постали слични њима или исти као и они.

Поменуте квалификације косовске Србе веома повређују, јер су они – како објашњавају – од Албанаца побегли. Погађају их недостатак солидарности и стигматизација. Они себе опажају као чуваре старих српских обичаја и вере. Начин живота у Србији они доживљавају као егзистичан, базиран искључиво на личним интересима. Многи од њих не прихватају инфериорну позицију и приписан негативни идентитет. На стигматизацију одговарају и од ње се бране истицањем супериорности своје групе у односу на становнике Србије (уп. Ђаро Џмегаћ 2005, 211). Разлике *ми/они* косовски Срби конструишу у складу са сопственим вредносним системом и поимањем сродничке и уопште људске солидарности. Они описују становнике Србије као себичне, затворене и негостопримљиве, за разлику од њих који су спремни да угосте и непознатог. У исказима многих саговорника провлачи се, експлицитно или имплицитно, да су се они у многим животним аспектима боље слагали са Албанцима. Косовске Србе са Албанцима повезују сличности у моделима организовања егзистенције, а са Србима из других региона – језик и православна вера. Због идентитета конструисаног пограничним карактером Косова, они нису прихваћени од косовских Албанаца, али нису прихваћени ни од становника Србије, остајући у процепу: *и тамо и овде* и/или *ни тамо, ни овде*, означени као (непожељни) *други* и на једном и на другом месту.

На институционалном нивоу и у политичком и јавном дискурсу у Србији, Косово је одређено као „срце Србије“, „света српска земља“, „најскупља српска реч“⁸. Државна власт се залаже и за конкретне људе који настањују Косово или су пореклом са њега, али је практична подршка неадекватно осмишљена и/или неадекватно организована. Конкретни људи и њихове стварне потребе су у другом плану, у сенци „великих наратива“. У свакодневном говору становници Србије косовске Србе оцењују као „нечисте Србе“, што је у супротности са званичним државним и уопште политичким дискурсом. Процене националне чистоће нису допустиве на званичној политичкој позорници, али се неометано износе и прихватају унутар подручја културне интимности (Hercfeld [1997] 2004).

⁸ Речи академика Матије Бећковића.

Интраетничка ситуација не поједностављује интеграцију. У дискурсу косовских Срба опозиција Косово/Србија („ми на Косово“ / „ви у Србију“) остаје врло изражена. Она имплицира посебни облик субетничког идентитета расељених (уп. Ђаро Џмегаћ 2005, 214) у Србији.

Истраживати на послератном терену

Истраживање сам започела међу расељенима са Косова у Србији, а потом наставила на подручју југоисточног Косова. Углавном сам паралелно радила „и тамо и овде“, онако како је и текао живот заједнице коју сам истраживала.

У центрима колективног смештаја су углавном били старији људи нижег образовања, који су радо прихватили предлог да разговарамо „о обичајима на Косову“. Разговори су били нестандардизовани, на почетку су обрађиване теме из животног и календарског циклуса; у поновљеним сусретима са појединима од њих палета тема се ширила. Многи су се трудили да прецизно и темељно одговоре на питања, сматрајући да тиме дају допринос нечему веома важном. Било је много и оних који моја питања и покушаје усмеравања разговора нису ни чули, причајући своју причу без почетка и краја, са једином жељом да их неко саслуша. Сви саговорници су током разговора имали потребу да детаљно испричају како су напустили Косово, шта им је остало тамо, а шта су затекли овде. У ситуацији изгубљеног контекста, и то не само „појединачног нечијег контекста, већ контекста у целини“ (Malešević 1995, 202), могућност да причају о животу и обичајној пракси на Косову значила је – макар на тренутак – враћање у контекст. Чињеница да се неко интересује за њих, да им је прешао „кућни“ праг и да и они – попут оних који „нормално“ живе – имају госта, аутоматски је обезбеђивала позитиван став и доприносила атмосфери поверења. У избегличкој безстатусној позицији, саговорници су у разговорима били фиксирани на губитак дома и избеглиштво. Често сам покушавала да њихову пажњу пребацим на „ведрије“ теме (нпр. свадба на Косову), да би разговор могао да се настави. Излазила сам из улоге истраживача и прелазила у улогу саосећајног слушаоца, покушавајући да их некако ускладим. Истраживачко искуство које сам тада имала било је стечено у заједницама „код куће“ (Срби и Роми у Врању), у ситуацијама које су носиле мање изазова. Моји приступи и методолошки концепти морали су бити темељно ревидирани у сусрету са људима који су претрпели трауме.

Приликом мог првог боравка у енклави Витина, у лето 2003. године, деловало је као да је рат још увек у току. Истраживачки тим, чији сам била члан, имао је УНМИК-ову пратњу. Прва слика косовске реалности била је разрушеност, опустошеност, спаљена села дуж путева, а стране војне трупе у оклопним возилима налазиле су се готово на сваком кораку. Доживела сам не само културни, већ и егзистенцијални шок – контекстуално специфичан феномен у истраживањима ризичног (после)ратног терена (Robben, Nordstrom 1995, 13–14; о ризицима теренског рада: Sikimić 2008). Ситуација у енклави

Витина је у време мог другог боравка 2005. године била знатно повољнија. Апатију и негирање реалности је заменио активнији однос у редефинисању егзистенције. Ипак, поједини саговорници су, будући да живе у енклави, били уздржани и опрезни, изражавали су забринутост да себе и заједницу, због разговора са мнош, не доведу у опасност. Било је оних који су прихватили разговор, али не и то да он буде снимљен. Неки су испољавали неповерење, па и сумњичавост у погледу тога ко сам ја и шта ту заправо радим. У селима гњиланског краја са концентрисаним српским становништвом, као и међу припадницима мале урбане енклаве у Гњилану 2006. године, атмосфера је била знатно опуштенија него у околини Витине. Кретање унутар, али и између села је било углавном нормализовано, што ми је омогућавало знатнију самосталност. Неколико угледних припадника заједнице омогућило ми је „улазак на терен“; њихов положај у заједници је био гаранција да она истраживањем неће бити доведена у опасност. Саговорници су били отворенији и опуштенији у разговорима, па сам највећи део истраживања обавила управо током 2006. године у гњиланском крају.

Готово сви саговорници припадали су српској заједници. Послератни терен карактеришу бројна ограничења, а једно од њих је да би за истраживачицу из Србије етнографско истраживање албанске заједнице било „немогућа мисија“. Са неколико Албанаца разговарала сам тако што су моји саговорници или пратиоци Срби са њима долазили у контакт. Разговарала сам са мањим бројем Хрвата из Летнице, затим са неколико Рома и тзв. *Српских Цигана*. У послератном контексту, контрола границе у истраживаној заједници је била изражена и моје интересовање за Хрвате, Роме и тзв. *Српске Цигане* је наилазило на различите облике отпора (неки су питали због чега ме *Српски Цигани* или Хрвати интересују, зар нисам ту да бих проучавала српске обичаје, поједини су одбијали да ме повежу са припадницима других заједница, иако су имали добре контакте, исказујући неку врсту страха, прекора и сл.). Ипак, током дужег периода истраживања успоставила сам са многим саговорницима однос поверења и емпатије, па сам добијала потребну помоћ.

Етнографско истраживање на послератном терену носи многобројне методолошке и епистемолошке тешкоће и недоумице. У време када сам осмишљавала и обављала теренско истраживање, суочавала сам се с недостатком литературе која би из антрополошког угла обрађивала стања конфликта, рата, као и оног што долази непосредно после тога. Овакве теме су се углавном разматрале с дистанце и у апстрактним појмовима (уп. Green 1995, 107). У домаћој науци су такође недостајали текстови који би „из прве руке“ извештавали и објашњавали ситуације конфликта и ратова, које смо на простору бивше Југославије искусили у последњој деценији XX века. У међувремену се ситуација знатно променила, па су о ратовима и послератном стању на простору некадашње Југославије (нарочито о Босни) публиковане многе вредне студије.

Једна од битних одлика послератног терена је и конфузност и променљивост ситуације, па се дешавало да саговорници и информатори дају

нетачне податке. Понекада је то било из разлога што се ситуација веома брзо мењала и они нису могли да је прате.⁹ На пример, број Срба у појединим местима на Косову је био споран, јер се дешавало да неко од саговорника каже да у одређеним етнички мешовитим селима српског становништва има знатно више него што је то реално. Дешавало се и да неко каже да у одређеном селу Срба више нема, а у ствари је остао да живи знатан број њих. Са друге стране, поједини саговорници, који су имали неки облик политичког ангажовања, давали су непотпуне и спорне информације, имајући у виду да се разговор снима или евидентира на други начин, те да ће снимак можда на неки начин утицати на њихов положај.

Истраживање на Косову је истраживање у екстремним условима, у којима се одређени проблеми испољавају у екстремним облицима, што је добра школа и тест за истраживача (Nedeljković 2008, 22). Трудила сам се да своја контратрансферна реаговања¹⁰ пратим и држим под контролом у интеракцијама са припадницима заједнице са којима сам улазила у сложене и променљиве, често емоционално потпуно исцрпљујуће, преговарачке односе моћи и равнотеже. Саговорници су ми постављали многобројна питања, имали су потребу да знају личне податке: моје године, да ли имам децу, да ли имам брата (питање које суштински показује вредносни систем заједнице, нпр. кад бих одговорила да немам брата реаговали су жаљењем), колика ми је зарада¹¹ и сл. Често сам се преиспитивала како би требало да се представим у изразито патријархалној средини, шта да кажем, а шта да прећутим, и како да свој идентитет ситуацијски користим да бих се приближила истраживанима и колико је то етички у реду (уп. Prelić 2009, 52). У етнографским истраживањима, која су квалитативног типа, тешко је одржати неутралност. Мучила су ме питања како да себе и своје истраживање представим на најприхватљивији начин за заједницу, те да је потребно да пружим јасну слику о себи да бих избегла могућа нагађања и конструкције истраживаних.

Истраживање сам обављала у оквиру српске, дакле – исте етничке групе којој и сама припадам, што је такође преда мном постављало многобројна питања. Једно од основних са којима сам се током рада суочавала јесте контратрансферно реаговање на етнички идентитет који Срби на Косову доживљавају изразито есенцијалистички. Пракса наглашеног изражавања етничког идентитета истраживаних покретала је промишљање и

⁹ Саша Недељковић, који је обављао истраживање на северу Косова, такође указује на овај проблем (Nedeljković 2008, 49).

¹⁰ О трансферу и контратрансферу у етнографским истраживањима опширније: Zlatanović 2010.

¹¹ Припадници истраживане заједнице су били веома оптерећени финансијским питањима повезаним с миграцијском ситуацијом (продаја имовине Албанцима, деоба новца међу члановима уже и шире породице, конфликти који често из тога произилазе, куповина некретнина у Србији, селидба...). У заједници су биле изражене тензије и због неадекватно распоређене помоћи коју су добијали из Србије. Неки људи су имали висока месечна примања, а нису живели на Косову и сл. У том контексту сам разумела њихово интересовање за моју зараду.

преиспитивање моје етничке идентификације, космополитизма, толеранције према *другом/другима/другачијем* и професионалних знања (уп. Nedeljković 2008, 41).

Истраживање мањинске заједнице на осетљивом, нестабилном и политички оптерећеном терену у први план поставља етичка питања (Sluka 1995, 285, 292). Током рада сам се интересовала за субјективну димензију конфликта и живота под протекторатом, а будући да је моја етничка припадност, бар номинално, иста као и мојих саговорника (уп. Prelić 2009, 49), посвећено сам улазила у рањиве зоне културне интимности (Hercfeld [1997] 2004). Моја истраживачка позиција је била променљива, непрестано у процесима преговарања. С једне стране, перципирана сам као инсајдер у етничком и језичком смислу (могла сам да разговарам на дијалекту), дакле неко ко је *наш*, али у исто време и као неко ко долази из Србије, па још из Београда, и самим тим нема много разумевања за њихов тежак живот и вредносни систем. Поједини саговорници су отворено исказивали незадовољство односом својих сународника из Србије према њима, а ја сам се ту непланирано затекла као њихов представник. Током истраживања осцилирала сам између инсајдерске и аутсајдерске позиције, настојећи да их објединим како бих истраживану заједницу потпуније разумела. У послератном контексту, интраетничке тешкоће, неразумевања и осуде, рефлектовале су се и на истраживачку ситуацију.¹²

Многи аутори који су истраживања обављали у кризним контекстима примећују тенденцију истраживача да из емпатије према патњи истраживаних усвајају њихова становишта, залажу се за њихова права, институционалну заштиту и сл., да на изврстан начин буду заведени њиховом (додељеном или изабраном) улогом жртве, нарочито ако се ради о подређеним, мањинским или маргинализованим групама (Robben 1995; Ћаро Џмегаћ 2006, 215–216). С обзиром на то да је истраживана заједница југоисточног Косова мањинска и да је сачињава претежно сиромашно сеоско становништво, које може да има мало реалног утицаја на ток промена косовског друштва од 1999. године, отворило се ново поље за преиспитивање квалитета емпатије и одговорности према истраживанима, који су од мене очекивали да отворено будем на њиховој страни и, са друге стране, мојих професионалних опредељења. Истраживање и писање рада пратила је бојазан да бих стеченим увидима могла да, на неки начин, угрозим заједницу.

Истраживање на послератном терену захтевало је континуирану методолошку рефлексивност – праћење вишеслојних процеса како унутар заједнице, тако и унутар себе. Такође, многи полазни теоријски и методолошки приступи су током рада морали бити стално преиспитивани и прилагођавани. Истраживачка рефлексивност, методолошка флексибилност и отвореност за локалне концепте, нагло погођене ратом, свакако су кључне одреднице

¹² Халиловић у исцрпном, рефлексивном чланку износи своја искуства флуидне и сложене улоге инсајдера и аутсајдера у истраживањима заједница на послератним просторима бивше Југославије (Halilovich 2014).

истраживања кризног терена. Писање о послератном терену такође представља изазов са којим се и даље суочавам.

Литература:

- Cornel, Stephen & Hartman, Daniel. 1998. *Ethnicity and Race: Making identities in the changing world*. Pine Forge Press.
- Čapo Žmegač, Jasna. 2002. *Srijemski Hrvati: etnološka studija migracije, identifikacije i interakcije*. Zagreb: Durieux.
- Čapo Žmegač, Jasna. 2005. Ethnically Privileged Migrants in Their New Homeland. *Journal of Refugee Studies* 18/2: 199–215.
- Čapo Žmegač, Jasna. 2006. Etnolog i njegove publike: o restituciji etnografskih istraživanja. U: *Etnologija bliskoga: Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja* (Jasna Čapo Žmegač, Valentina Gulin Zrnić, Goran Pavel Šantek, ur.), 213–235. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku & Naklada Jasenski i Turk.
- Čapo Žmegač, Jasna. 2010. Introduction: Co-Ethnic Migrations Compared. In: *Co-Ethnic Migration Compared. Central and Eastern European Contexts* (Jasna Čapo Žmagac, Christian Voss, Klaus Roth, eds.), 9–36. München: Kubon & Sagner Verlag.
- Duijzings, Ger. 2000. *Religion and the Politics of Identity in Kosovo*. London: Hurst & Company.
- Green, Linda. 1995. Living in a State of Fear. In: *Fieldwork under Fire: Contemporary Studies of Violence and Survival* (Carolyn Nordstrom, Antonius C. G. M. Robben, eds.), 105–127. Berkeley-Los Angeles-London: University of California Press.
- Halilovich, Hariz. 2014. Behind the Emic Lines: Ethics and Politics of Insiders' Ethnography. In: *Insider Research on Migration and Mobility: International Perspectives on Researcher Positioning* (Lejla Voloder, Ljudmila Kirpitchenko, eds.), 87–102. Surrey & Burlington: Ashgate.
- Hannerz, Ulf. 2003. Several Sites in One. In: *Globalisation: Studies in Anthropology* (Thomas Hylland Eriksen, ed.), 18–38. London-Sterling, Virginia: Pluto Press.
- Hannerz, Ulf. 2003a. Being there... and there... and there! Reflections on multi-site ethnography. *Ethnography* 4/2: 201–216.
- Hercfeld, Majkl. [1997] 2004. *Kulturna intimnost: socijalna poetika u nacionalnoj državi*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Hirvi, Laura & Snellman, Hanna (eds.). 2012. *Where is the Field? The Experience of Migration Viewed Through the Prism of Ethnographic Fieldwork*. Helsinki: Finnish Literature Society.

- Leutloff-Grandits, Carolin. 2010. Ethnic Unmixing in the Aftermath of the Yugoslav Successor Wars: The Integration of Co-Ethnics in Former Yugoslavia in Comparative Perspective. In: *Co-Ethnic Migration Compared. Central and Eastern European Contexts* (Jasna Čapo Žmagac, Christian Voss and Klaus Roth, eds.), 139–163. München: Kubon & Sagner Verlag.
- Malešević, Miroslava 1995. Sestrinska solidarnost – izbeglice iz bivše Jugoslavije u Njujorku. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* XLIV: 197–206.
- Marcus, George E. 1995. Ethnography in/on the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography. *Annual Review of Anthropology* 24: 95–117.
- Mladenović, Radivoje. 2004. Slovenska lingvistička pripadnost, konfesionalna pripadnost i etnički transfer u svetlu skrivenih manjina na jugozapadu Kosova i Metohije. U: *Skrivene manjine na Balkanu* (Biljana Sikimić, ur.), 245–258. Beograd: Balkanološki institut SANU, Posebna izdanja 82.
- Münz, Rainer & Ohliger, Rainer. 1997. *Deutsche Minderheiten in Ostmittel – und Osteuropa. Aussiedler in Deutschland. Eine Analyse ethnisch privilegierter Migration*. Berlin: Humboldt-Universität, Demographie aktuell 9.
- Nedeljković, Saša. 2008. Problemi primene antropologije: antropološko istraživanje savremene kulture na KiM. U: *Savremena kultura Srba na Kosovu i Metohiji* (Saša Nedeljković, ur.), 19–73. Kruševac: Baštinik.
- Petrović, Ruža & Blagojević, Marina. 1989. *Seobe Srba i Crnogoraca sa Kosova i iz Metohije: rezultati ankete sprovedene 1985-1986. godine*. Beograd: Odeljenje društvenih nauka SANU, Demografski zbornik, knj. II.
- Prelić, Mladena. 2008. *(N)i ovde, (n)i tamo: etnički identitet Srba u Mađarskoj na kraju XX veka*. Beograd: Etnografski institut SANU, Posebna izdanja 64.
- Prelić, Mladena. 2009. Istraživanje etničkih manjina: lična iskustva i dileme. *Antropologija* 9: 41–54. (Beograd)
- Robben, Antonius C. G. M. & Nordstrom, Carolyn. 1995. Introduction: The Anthropology and Ethnography of Violence and Sociopolitical Conflict. In: *Fieldwork under Fire: Contemporary Studies of Violence and Survival* (Carolyn Nordstrom, Antonius C. G. M. Robben, eds.), 1–23. Berkeley-Los Angeles-London: University of California Press.
- Robben, Antonius C. G. M. 1995. The Politics of Truth and Emotion among Victims and Perpetrators of Violence. In: *Fieldwork under Fire: Contemporary Studies of Violence and Survival* (Carolyn Nordstrom, Antonius C. G. M. Robben, eds.), 81–103. Berkeley-Los Angeles-London: University of California Press.
- Sikimić, Biljana. 2008. Etnolingvistički terenski rad: konceptualizacija rizika. U: *Slike kulture nekad i sad* (Zorica Divac, ur.), 81–93. Beograd: Etnografski institut SANU, Zbornik radova 24.

- Sluka, Jeffrey A. 1995. Reflections on Managing Danger in Fieldwork: Dangerous Anthropology in Belfast. In: *Fieldwork under Fire: Contemporary Studies of Violence and Survival* (Carolyn Nordstrom, Antonius C. G. M. Robben, eds.), 276–294. Berkeley-Los Angeles-London: University of California Press.
- Urošević, Atanasije. 1935. *Gornja Morava i Izmornik*. Beograd: Srpska kraljevska akademija. Naselja i poreklo stanovništva, knj. 28, Srpski etnografski zbornik LI, 3–242.
- Zlatanović, Sanja. 2008. Starsedeoci i doseljenici: međugrupne percepcije u posleratnom diskursu. U: *Savremena kultura Srba na Kosovu i Metohiji* (Saša Nedeljković, ur.), 109–126. Kruševac: Baštinik.
- Zlatanović, Sanja. 2008a. Power of Categorization: Natives and Incomers in South-eastern Kosovo. *Bulletin of the Institute of Ethnography SASA* LVI/2: 133–147.
- Zlatanović, Sanja. 2010. Transfer i kontratransfer u etnografskim istraživanjima. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* LVIII/1: 129–139.
- Zlatanović, Sanja. 2011. Diskurzivno oblikovanje „drugih“: srpska zajednica jugoistočnog Kosova u posleratnom kontekstu. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* LIX/2: 79–99.
- Zlatanović, Sanja. 2011a. Family in the Post-War Context: The Serbian Community of Southeast Kosovo. In: *Southeast European (Post)Modernities* (Klaus Roth, Jutta Lauth Bacas, eds.), 227–250. *Ethnologia Balkanica* 15. Berlin: LIT Verlag.
- Zlatanović, Sanja. 2013. Srpska zajednica u Gnjilanu: diskurs nostalgije urbane enklave. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* LXI/2: 67–82.
- Zlatanović, Sanja. 2014. Kakav je odnos etničke i verske identifikacije u posleratnom kontekstu? Terenska istraživanja srpske zajednice na jugoistoku Kosova. U: „*Etnos*“, *religija i identitet: naučni skup u čast Dušana Bandića* (Lidija B. Radulović, Ildiko Erdei, ur.), 135–146. Beograd: Odeljenje za etnologiju i antropologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.

Sanja Zlatanović

Methodological and Epistemological Challenges of Researching Co-Ethnic Migrations in a Post-War Area

In this paper I look into the methodological, epistemological and ethical challenges I faced during multi-sited fieldwork research in the Serb community of south-east Kosovo (Gnjilane, Vitina and neighbouring villages, and in several towns in Serbia where displaced persons from this area are now living). The focus of the research into post-war discourse was on two forms of migration: 1.

the colonisation of the population from the highland areas of south Serbia, which was carried out in Kosovo as part of agrarian reform in the period after World War I; 2. The migration of the Serb population from Kosovo into Serbia following the armed conflicts of 1999 and the establishment of a United Nations administration. In both cases these are mainly co-ethnic migrations: the settlers are of the same ethnicity as the population in the places they have moved to. Intra-ethnic relations and boundaries in the light of these migrations turned out to be an especially interesting field of research, which has opened up numerous methodological, epistemological and ethical questions.

Key words:

migration, fieldwork, methodology, intra-ethnic relations, Kosovo